

Lukács – töredékek, személyesen

RÉSZLETEK EGY KÉSZÜLŐ ÉLETÚT-INTERJÚBÓL

NÁDRA VALÉRIA: *Tanár Úr mesélte, hogy első, egyéves amerikai ösztöndíja (1970–71) idején, interjúkészítés céljából találkozott Herbert Marcuséval, akinek Önt meglátva első kérdése az volt: Ön is Lukács-tanítvány? Ezen némiképp elcsodálkoztam, hiszen Helleréket jól ismerte előzőleg Korčuláról, nehezen tudom elképzelni, hogy nem került szóba, vannak még tanítványok, akik épp nem tartózkodnak a szigeten... Ha Marcusének szabad... hogyan lett Ön Lukács-tanítvány?*

ALMÁSI MIKLÓS: Nagyon kell ugyanom visszafelé az időben. Tizenhét éves koromban az úszás mellé bejött Lukács György. Rossz tanuló voltam. Anyám tanárt vett mellem, francia–német szakos, lelkes filosz és Lukács-rajongó. Persze, a tanulás mellett én is belebonyolódtam Lukács könyveibe (1948-at írunk). Mivel akkor épp Gorkij *Klim Szamgin élete* című négykötetes regényét olvastam, nekiláttam esztétikai dolgozatot írni. Írógép,

papír és nagyképűség volt. A tanulmányt elküldtem Lukácsnak. Pár hét múlva jött az üzenet, hogy Szigeti József (Lukács docense volt) hívat, és bemutat az Öregnek. Az ELTE mai épületében volt az intézete, ott várt Lukács György, haptákba vágta magát, és kezet rázott velem, a taknyos középiskolással. Mindjárt faggatásba kezdett, hogy miképp jutott eszembe a regény kapcsán a hegeli „jelenség–lényeg” problémába akaszkodni? És, hogy tetszik neki az írásom, jöjjen a szemináriumára, kedden van, a 3-as teremben. Ja, és hogy engedem-e, hogy lehozza a *Forum* című folyóiratban.

N. V.: Engedte.

A. M.: Igen. El voltam ájulva. Mentem a szemcsire – tömött terem, hely alig, de beültem fél fenékkal egy székre. Már nem emlékszem, mi volt a téma, a megilletődöttségtől csak az Öreget láttam,

ahogy szivarfüstbe csomagolva magyaráz. Később, persze, változott a helyzet. Említettem, 1948–49-et írunk, megjelent a Lukács elleni első támadás, írója Rudas László, megindult a boszorkányüldözés.

A szemcsin, ahol fél évvel korábban még teltház volt, csak ötvenhatsan ültünk: a Heller–Hermann házaspár, Mészáros Vica, Mészáros István és még egy-két elszánt (naiv) fickó, meg én, a gimnazista. Persze, hogy elszálltam. Jön egy cikkem egy nívós folyóiratban, bár még csak hetedikbe járok, és a világhírű prof a hónap alá vesz... olyan beképzelt taknyos kamasz lettem, amelyet nem látott a világ. A Francia Intézet könyvtárából kivettem Heidegger akkor megjelent, kis könyvét (*Lettre sur l'humanisme*), és a farzsebembe dugva sétálgattam vele a gimi folyosóján. Persze úgy, hogy kilátszódjék a szerző neve.

N. V.: *Tanár Úr, kerülgeti az '50-es éveket, mint macska a forró kását, nem kellemes élmények, de egyszer túl kell esni rajta...*

A. M.: Igaza van. Mivel már pár éve Lukács-hoz jártam, érettségi után eldöntött dolog volt, hogy filozófia szakra megyek. Filozófia szak, tehát ELTE Bölcsészettudományi Kar. Igen ám, de a rendszer rossz szemmel nézte a kart, és benne a filozófia szakot. Hivatalosan Fogarasi Béla vezette, de Lukács is

ott volt, igaz, már letiltották a tanításról, büntiből csak szemináriumot tarthatott.

Mikor be akartam iratkozni, már csak másodév volt. Ezért átirányítottak a marxizmus–leninizmus szakra. Később ebből lett a Lenin Intézet. Mit mondjak, pokol volt, bunkó tanárok, még primitívebb pártfunkciók ültek a padokban – én meg Lukács György világszínvonalára mellől jöttem. Nem telt bele sok idő, hogy Tito elvtárs árulása kapcsán vitába keveredtem, azonnal felfüggesztettek, és kicsaptak. Lukács összehívta a fél Pártközpontot, így maradhattam, de gyanús státuszban, állandó megfigyelés alatt.

Ott álltam az első év végén, de az ELTE filozófia szakán már csak harmadév indult, mégpedig a negyedévesekkel összevonva. Közöttük volt Mészáros István, a nagy Lukács-kedvenc és Tánczos Gábor is. A filozófia szakra sem volt egyszerű bejutni, a „megbízható elvtárs”, Fogarasi Béla fenekedett Lukácsra, és kiadta a docensének a felvételi után, lehet, hogy Lukács ajánlja ezt a kölket, de ez egy tehetéstelen fráter, nincs itt helye, tudta, hova járok délutánként...

N. V.: *Hova?*

A. M.: Lukács-hoz. A Lukács-szemcsi lassan ballagott „négyöt magyar összehajol” alapon. Mi, hű-

ségesek, odajárók jóban lettünk. A Heller–Hermann lakásán – pár értelmiségivel kiegészítve – folyt tovább a vita, meg úgy általában a helyzet elemzése. Nem volt veszélytelen. Rákosiék szerettek volna egy Lukács-pert csinálni. Révai oldotta meg a gordiuszit. Tudni kell, hogy '19 óta kutya-macska barátságban voltak, magázódtak, de bírták egymást. Szóval az lett a megoldás, hogy Lukács György írjon egy önkritikát, megírta, a per ugrott, mi meg jártunk Flaubert-t elemezni.

Egy szemcsin egyszer Zola *Germinal* című regényét kellett elemezni a vita bevezetőjeként. Én persze olvastam Lukács György naturalizmus-elemzéseit, és az általában vett naturalizmus-jellemzőket ráhúztam szépen a regényre. Ebből irtózatot bukás lett. Lukács kimutatta, hogy Zola naturalista ugyan, de a *Germinal* nála „a realizmus győzelme”, ez a regénye más, mint amit stílusként követett, és hogy ezt a referens (én) nem vette észre, pedig egy elemzésnek a „műhöz való érzékeny közeledés a lényege”. Szóval rideg tárgyyszerűséggel letolt. Hetekig betege voltam e letolásnak, de így tanultam meg, mit jelent műelemzésben elmerülni. Máig ebből élek.

N. V.: Heller Ágnes idézem (Biciklizó majom, 134–135.): „Novemberben

egymás után tartóztatták le a barátainkat. (...) Az Esztétika Tanszéken Almási Miklóssal maradtunk ketten. Egy nap Miklós közölte, hogy az ÁVO revolvért talált a könyvtárunkban. (...) Azt mondtuk magunknak: »Most mi következünk.«” – Tanár Úr, emlékszik az esetre?

A. M.: Jó, hogy kérdezett – rémes epizód volt az életemben. Én ugyanis jelen voltam, mikor a könyvtárat rendező P. elvtárs megmutatta, hogy a könyvek mögött mit talált: egy, a seregben rendszeresített, szovjet mintájú parabelumot... Csak az én emlékezetem szerint az eset nem '57 novemberében, hanem '58 tavaszán lehetett, mintegy igazolva, előkészítve a kirúgásunkat. Az egészben az volt a rémes, hogy még érvényben volt a statárium: fegyverrejtegetésért halálbüntetés járt. Akkor is, ha „implantált” fegyverről volt szó, vagyis, ha valamelyik ávós megbízott rakta oda, az egyébként frissen rendezett könyvtár könyvei mögé. De a lelet felfedezésének pillanatában ez a tantusz még nem esett le. Oké, mondtam P. elvtársnak, hívja az illetékeseket. A furcsa az volt, hogy amikor P. elvtárs kinyitotta a folyósóra vezető ajtót, azonnal három ezredes jött be. (Rákészültek?) Tudom-e, hogy ezzel a forradalom (ellenforradalom) idején lőttek. Mondtam, október 21-től november közepéig nem voltam a város-

ban – Kőbányáról begyalogni kicsit fárasztó. De nézzem meg a fegyvert! És a kezembe akarta nyomni a pisztolyt. Próbáltam háritani, végül benne volt a markomban. Belenéztem a csövébe, vadi új módon volt karbantartva, maga a pisztoly pedig tökéletesen pormentes volt, ami ugye, egy poros könyvtárban – majd másfél évvel az események után – maga a csoda lenne, mondtam. Még annyit dadogtam, hogy ezt csak odaplántálhatta valamilyik rosszakaró. Ezen aztán vitáztak még az ezredesek, becsomagolták a stukkert, és leléptek. Akkor még hatott a „spat”, még nem tojtam össze magam a főtisztek kiabálásától, de otthon Ági, a feleségem azonnal kapcsolt, ebből akasztás is lehet... soha az életemben nem jött elő ez a „fegyverrejtegetési” ügy, nyilván így védekezik az elme.

N. V.: *Hogyan tovább, mikor egyetemi adjunktusból sikerült leharcolnia magát egy gimnázium könyvtárába?*

A. M.: A helyzetet egyszerűnek láttam: innen kirúgtak, és megyek oda, most épp a Baár–Madasba, ahol várnak, van státus, pihentető meló stb. Csak később kezdtem el csodálkozni...

N. V.: *Min csodálkozott? Nem lehet mindenkit kivégezni, büntetőtáborba küldeni, bebörtönözni, megélhetés nélkül hagyni, már azok közül, akik*

itt maradtak... Az értelmiségiek egy csoportja önként vonult ki, és megalapították a Rozmaring téeszt, egy idő múlva azok is visszatértek eredeti foglalkozásaikhoz, kutatásaikhoz. Csúnya dolog, amit művelek, hatéves voltam, Ön pedig ifjúkora virágában került ebbe a rémes forgatagba, mint ha egy jól induló pálya tört volna ketté, mikor még szinte alig kezdődött el...

A. M.: *Hogy min csodálkoztam? A megtorlás éveiben voltunk, hogy is van ez? Lebuktunk, de volt fizetésünk – 1050 Ft. Közülünk – Lukács György fanatikusait, meg néhány '56-ban lefeketedett értelmiségit értve (pl. Huszár Tibort) –, mindenkit kicsaptak valamilyik középiskolába: Hellert a Veres Pálnéba, Hermannt a József Attila Gimibe (azonnal szervezett egy színjátszó kört, amelyre Szilágyi Tibor a mai napig hálával emlékszik). Hogy Márkus hová került, arra nem emlékszem. Fehér Ferencsel toltak ki a legjobban, Csepelre vezényelték, ami tönkretette az éjszakai munkáját: korai lefekvés, hogy reggel 8-ra kiérjen a világ végére, rá valamiért még nálunk is pipább volt a rendszer. De azért írta máig klasszikusnak számító Dosztojevskij-könyvét, *Az antinómiák költőjét*, amit aztán csak 1972-ben engedtek publikálni.*

Engem délutáni tanulószobába osztottak be. A *látszat valósága* című könyvemhez kezdtem olvas-

ni, anyagot gyűjteni, kaptam egy kutatónapot, akkor mehettem könyvtárba. Beültem a tanulószobába, és jegyzeteltem: Husserl, Max Weber, Sartre, C. Wright Mills (amcsi szociológus) volt a penzum, de kedvencem (máig) Georg Simmel volt (hatalmas életművel, egyébként Lukácsnak is mestere volt). Otthonra várt *A tőke nyersfogalmazása* című vaskos kötet, akkor jelent meg az NDK-ban (*Grundrisse* volt a beceneve). Ez a Marx-mű lett később *A látszat valóságának* egyik tartóváza.

Mindnyájan így csináltuk, mert Fehér Feri a lebukás másnapján azt mondta, lehet panaszkodni, meg szidni a rendszert, de hogy ne szüllessen könyv, olyan nem létezik. És idézte Golda Meir szavait: „Azt kérdik, mi lesz, ha Izraelt egy bomba miatt elárasztja a tenger? Nos, akkor kopoltyút növesztünk, és túléljük”. Ez lett a mottónk.

Egyébként akkor hetente összejártunk. Hellerék nagy „házat vittek”, de olykor nálunk jöttek össze a „kopoltyúsok”, zenét hallgattunk (Supraphon-korszak, rémes előadókkal, de a zene egy transzcendens világba repített, ki a nyomorúságból...) Feri piált keményen, többnyire a fürdőszoba lett a vége, Heller magyarázott, Hermannnt nem érdekelte a zene, csak bagózott. Én meg tanultam. És a kávé-vodka-Chopin közben magyaráz-

tam is, hogy ti. a szociológia milyen korszerű tudomány (akkor újdonságnak számított Magyarhonban). A '60-as években vagyunk, nálunk még tabu volt ez a burzsoá torzszülemény – érdemes belemélyedni, meg hát szabad pálya maradt még a film. Bíró Yvette rá is vett bennünket, hogy dolgozzunk a *Filmkultúra* című folyóiratba. A viták persze olykor ordítózássá fajultak, de ez csak adrenalingerjesztő hangpróba meg gondolatcsiholás volt. Hát, valahogy így éltünk kopoltyúval 1962-ig: én akkor szabadultam a száműzetésből, számomra akkor nyílt ki a Színháztudományi Intézet kapuja.

N. V.: *Soha nem tudtam igazán fel fogni, miért kell Budapesti Iskola is, meg Lukács-iskola is, hiszen alapjaiban lefedi egymást a kettő. Egyszerű, mondhatnám „paraszti” elgondolásból kiindulva a Mesternek bizonyára az lett volna jobb, ha minél nagyobb körben terjednek el a tanításai, akkor is, ha egyszerre többen vitatkoznak vele, mi szükség volt a „belső kört” kiemelni a „külső körből”? Akik az előzőből kimaradnak, előbb-utóbb „útitársnak” érzik magukat. Miért van szükség az egyenlők között egyenlőbbekre? Erre a dilemmámra részben választ kaptam Vajda Mihály most megjelenő Szög a zsákból című, kitűnő könyvéből. Ön szerint hogyan történtek a dolgok?*

A. M.: A '60-as évek közepén már világos volt, hogy a disszertációmból nem lesz semmi. Pernel András tanácsára elkezdtem *A látszat valósága* című könyvemen dolgozni. A könyv ötlete egy Hegel-szemináriumon született, a filozófusnál két rokon fogalom van: a jelenség (*Erscheinung*) és a látszat (*Schein*). Ez szöveget ütött a fejembe. A jelenség ugye valami mélyebb, lényegre, törvényszerűsége utal. Bizonytalan fogalom, lényege, hogy tovább vezet, és valami mélyebb törvényszerűség felszíni megjelenési formája (Hegelnél és részben Marxnál is). A látszat viszont csalóka tünemény, pont ez a problémája: kikerülhetetlen és mégis hamis megjelenési forma. De miben különbözik – akár a hegeli *Logikában* is – a „jelenségtől”, meg ugyancsak hegeli terminust használva: a jelenség–lényeg összefüggéstől. Könyvem témája tehát a látszat-probléma megoldása, mégpedig a társadalomban előforduló látszatokra koncentrálva.

Lukácsnak tetszett, hogy a „filozófia doktora” cím eléréséhez ezt a témát választottam, jóllehet, még kandidátus se lehettem, az ismert okok: Lukács ellenforradalmi tevékenysége és az én Lukácshoz való kötődésem. A '60-as évek – a nagypolitika szférájában – a revizionizmus üldözésével teltek, nemcsak az én kandidátusim állt, de Lukács

is le volt tiltva minden szereplésről, írta *A társadalmi lét ontológiájáról* című művét, németül, persze. „Jó, ha az embernek két íróasztala van, egy magyar, meg egy német, védettséget ad”, mondogatta. Aztán változott az orosz politika, és enyhült a politikai zárkahangulat. 1967-ben Rényi Péter felkereste Lukácsot, hogy mi lenne, ha békét kötnének, mármint az Öreg és a pártvezetés. Össze is jött a béke, de az Öreg feltételeket szabott: tanítványai könyvei jelenjenek meg, a félbevágott tudományos fokozatdossziákat nyissák ki újra, fejezzék be a fokozat odaítélését, külföldi előadásokra engedjék ki a tanítványait, stb. Ám alighogy megszületett a béke, jött az orosz tankok prágai bevonulása, Heller és még pár magyar filozófus – nyugati kollégákkal egy nemzetközi konferencián, Korčula szigetén tanácskozott, vitázott. Az orosz invázió (és ebben a magyar részvétel) hírére azonnal tiltakozó felszólalást publikáltak – nyugatiak-keletiek: mindenki aláírta. Aczél dühöngött, én rohagáltam (csökkenteni a károkat), de hiába. Heller, Vajda és a Lukács-iskola egy része „lefeketedett”. Frontális támadás indult a Lukács-lázadók ellen... Elbocsátások következtek, publikációs tilalom – amit kiegyenlítendő, Aczél intézkedett, hogy legyen fordításmunkájuk a kirúgottaknak.

Innen datálódik az ún. *Budapesti Iskola* szervezeti alakja, fogalma, vagy hogy is mondjam. Fehér Ferenc – akkor már Heller férje – (még a prágai bevonulás előtt) szervezett egy válogatott tanulmánykötetet ezzel a címmel, Kardos György el is fogadta (volna). A kötetben sokan szerepeltünk: Zoltai Dénes, Tőkei Ferenc, Eörsi István és persze a „kemény mag” (Fehér, Heller, Vajda, Márkus), valamint talán még néhány „útitárs”, ahogy akkor zsargonja nevezte az ilyen kültagokat. Ahogy emlékszem, a két kötetre tervezett mű kb. húsz résztvevőt számlált. Én egy akkor még friss, de Sade márki-ról írott, hosszabb dolgozattal („*De Sade márki szerencsétlen gyermekei*” címmel) szerepeltem volna a kötetben. A ’68-as bevonulás azonban olyan fordulat volt, hogy a kötet sorsa megpecsételődött.

A *Budapesti Iskola* név – mondanám, azonban fennmaradt: azok tartoztak bele, akik kitarítottak a szovjet bevonulás elleni tiltakozás mellett, és akik szakítottak a rendszerrel. Pontosítok: akik belátták, hogy az ún. szocialista rendszer megreformálhatatlan, hiába indult orosz és főleg magyar reformmozgalom. A Lukács-iskola kemény magjának véleménye: egy halott rendszerrel nem kötünk kompromisszumot.

Volt ennek az osztódásnak egy apró – személyemet érintő – mel-

lékága. Mikor elkészültem a *Látzat-könyvvel*, az első volt, hogy a Heller–Fehér-kettős olvassa, mondja el véleményét, hátha tudom használni. Különben is ez volt a szokás: egymás kéziratait körbeadtuk, mindenki olvasott mindent.

Meghívtak teára, és a némileg formális-feszült hangulat már figyelmeztetett, hogy itt balhé is lehet. Fehér pár mondatos bevezető sármörködés, „hogy vagy/mi újság” csevej után rögtön a lényegre tért, és a könyv elméleti alapkérdését vette elő, azt támadta: a hegeli „jelenség–lényeg” megkülönböztetés marhasága. Még nagyobb baromság a hegeli látszat-fogalom (Hegel szerint a látszatban is ott rejlik a lényeg – a törvényszerűség – ilyen-olyan vonatkozása, csak rejtett, kódolt alakban) sem ér fabatkát sem, mert még a „jelenség–lényeg” megkülönböztetésnél is nagyobb tévedés. És mivel én ezt gondolkodás nélkül átvettem, illetve továbbgondoltam, sőt könyvem részben vagy egészében ezekre a fogalmakra épít – legyen oly szíves ezt a négyszáz oldalas kéziratot eldobni, és átírt formájáról majd tudunk beszélgetni.

A frász tört ki. Jó, lehet, hogy téves volt a könyv egyik tézise, de ezért most írjam át az egészet? Szó nem lehet róla. Nekem ez így lett kedves gyermekem, alapgondola-

tához meg ragaszkodtam – tíz évem volt benne. Megkérdeztem, hogy mi van, ha nem írom át? Akkor szakítunk – mondta Fehér, nem ilyen direkt formában, csak célozva az iskolából való kizárásra – vagyis te már nem leszel a Budapesti Iskola tagja, mert ez a probléma, amiről itt beszélgetünk, *olyan választóvonal*, ahol döntened kell: velünk akarsz jönni, vagy magadra maradsz. Fehér azt is említette, hogy Lukács akkor már alakuló *Ontológia* könyvével is vitáik vannak, lehet, hogy ott is szakításig megy a vita.

„Tudjátok mit? Nem javítok, nem írok át semmit, a könyv így marad.” És tényleg szakítás lett a vitából. A disszertáció védésére '71-ben került sor. A filozófustábor egy emberként maradt távol a védéstől.

Attól kezdve, ha bárhol szóba került, hogy van egy Budapesti Iskola – nevem kimaradt, mint ahogy kimaradt Zoltai Dénes, Eörsi István vagy Tőkei Ferenc neve is. Maradt a négy jeles név: Heller, Fehér, Vajda és Márkus György. Köröttük egyre szorult a hurok, 1977-ben (ha jól emlékszem) Heller, Fehér, Márkus emigráltak előbb Ausztráliába, aztán Amerikába költöztek: Hellert meghívta a New York-i *New School for Social Research* nevű egyetem, ahol Fehér is kapott állást. Márkus – súlyosan beteg, nem költöztethető gyermeke miatt – maradt Auszt-

ráliában, ott is halt meg 2016-ban. Vajda Mihály egy ideig Németországban tanított (abból élt), aztán hazatért.

Ausztrál munkájukat sokáig támogattam Pestről, könyveket, hiányzó referenciaműveket küldtem Fehérnek, leveleztünk – nem volt harag köztünk. 1993-ban felkerestem őket New Yorkban. Kellemes este volt: régi barátok találkozása, béke, összeölelkezés.

N. V.: *Hogyan érintette Önt ez a szakítás?*

A. M.: Nem kommentálom, túléltem, független gondolkodó lettem, talán jót is tett anarchista lelkemnek: nem volt fegyelmező „felettesem”. Lukáccsal – haláláig, 1971-ig – jó viszonyban maradtam, feljártam az akkor már nagyon beteg Öreghez, akárcsak Eörsi vagy Tőkei. A történelem paradoxona – a rendszerváltás után HELLERÉK-kel kibékültünk (New Yorkban), és mikor hazatértünk, ismét jó viszonyban éltünk egymással.

Lukács hosszú betegség után (tüdőrák), 1971. június 4-én elhunyt. Az iskola tagjai a kilóhető, szabad préda státuszába kerültek, nem volt, aki megvédje őket. (Azért LGy-nek idős korában, büntetésének idején is nagy befolyása, mondhatni hatalma volt.) Jancsó Miklós *Fényes szelek* című filmjének vitáján Rényi azt találta mondani,

hogy Lukács visszaél népszerűsége hatalmával. Mire Lukács: „nekem nyugdíjasként annyi hatalmam sincs, mint egy egérnek”. Rényi: „a maga hatalma nem pozícióhoz kötött, neve, világhíre nagyobb hatalom, mint amivel bármelyi állami intézmény vezetője rendelkezik, beleértve az én pozíciómat”. Taps, poén Lukácsnál.

Pár, szándékom szerint objektív szót szólnék barátomról, Fehér Ferencről. Kiskorunk óta közös pályán mozogtunk. Az *Új Hang* című folyóiratban – valamikor 1952-ben – három fiatal jelentkezett: Fehér, Konrád György és Almási Miklós. Attól kezdve igen jó viszonyban voltunk Fehérrel, egy darabig Konráddal is. Csodáltam Fehér Feri politikai elemzőképességét, analitikus agyát, olvasottságát, meg hogy mindenféle hazugságon azonnal átlátott (Aczélon is...). Az történt aztán, hogy beleszeretett Hellerbe, Ági meg elvált Hermann Istvántól.

A szerelemből házasság lett. Akkor Feri feltette nekem a kérdést: kivel maradsz barátságban, Hermann-nal vagy velem? Mondtam, hogy nekem barátaim vannak, nincs vagy-vagy viszony köztük, ne állíts ilyen „bolsevik” kérdés elé. Jó, akkor most vége a haverságnak, maradj Hermann-nal – mond-

ta mérgesen. Persze, csak indulatában, később többször is vitáztunk, de ez a testközeli barátság, ami addig élt köztünk, megszűnt. És akkor tűnt fel nekem Fehér Feri sajtós politikai analízisének mozgatója: lelke mélyén megmaradt benne a jakobinus (és bolsevik) vagy-vagy szellem, nincs kompromisszum, nincs olyan, hogy megértjük a másikat, és megbocsátunk. Mindez velejárója volt Fehér kíméletlen elemzőképességének. Ő mondta ki először Lukácsnak és nekünk, hogy ki-ki hagyja abba a szocialista rendszer „belülről való” megreformálhatóságának utópiáját: a rendszer halott. Megdőbentem, Afganisztán után már világossá vált, hogy neki volt igaza. De ez a brutális lényeglátás volt az eleme.

Lukácshoz azzal kötődött, hogy felajánlotta az Öregnek, csinálj *Az esztétikum sajátossága* című, két hatalmas kötetben publikált művéből egy olvasható, egykötetes, rövidített változatot. Ez a variáns meg is jelent, attól kezdve „házvezető” lett Lukács körül, levelezését, politikai kapcsolatait, köznapi életét segített intézni: nélkülözhetetlen lett. És eközben kivédte azokat a manővereket, melyek a Lukács-oeuvre örökségéért folytak.

'68 és a korcukai „aláírás-akció” következményeivel számolt, és begyűjtötte a Budapesti Iskola elnevezésű projektet: szerintem a rend-

szerrel való, radikális szakítás járt a fejében. Nem a halott rendszeren belül kell Heller Ági zsenialitását kifejteni, hanem a világ pódiumán, és ehhez a Budapesti Iskola kitűnő „brandként” szolgált: eladható volt. Ez könnyítette meg amerikai meghívását, beépülését az „utazó előadók” szűk (ám elit) körébe. Más kérdés, hogy az ún. Lukács-iskolán belül mély szakadékot hozott magával.

Az egész koncepcióhoz persze egy dolog volt nélkülözhetetlen: Heller Ági zsenialitása. Lukács korán észrevette, hogy ez a nő messze kiemelkedik tanítványai közül, és mindent megtett, hogy egyengesse külföldi megjelenéseit, porondra lépését. Amit aztán Fehér Feri gyakorlatba ültetett: ő tudta, kinek és hogyan kell levelet írni, melyik kiadó fogadóképes, stb. Vajda Mihály is hallatlanul bátor és mély gondolkodó, ma is, akkor is. Ő Németországban próbált gyökeret verni. Márkus maradt – családi okait említettem – Ausztráliában. A Budapesti Iskola végül is két emberből állt – hogy némileg ironikus legyenek.

N. V.: *Kénytelen vagyok újra feltenni a kérdést, miért kellett kiválni az egyenlők közül az egyenlőbbeknek?*

A. M.: Hát azért, mert Heller tényleg több volt, mint mi többiek, másodszor ott volt mögötte Fehér

Ferenc távolra tekintő stratégiája: a plebsszel szemben – akik csak a magyar szemétdombon voltak kakashok, vagyis szellemi nagyságok – ők (mármint Feri és felesége) külföldön fognak karriert csinálni. Ez a szándék emelte ki és különítette el a négy filozófust a többiektől.

N. V.: *Feltételezhetően az iskolán belül nem értett egyet mindenki se az alapkérdésekkel, se a többivel. Én ma, 2017-ben, ezt természetesnek tartom. Léteztek-e a Lukács-iskolán belül különböző nézetek?*

A. M.: Hát persze, hogy léteztek, mindenki azt csinált, amit akart, Fehér radikális volt, Eörsi (’56-os börtön után) szabad szellem, Almási úszott, és tojt az egész „klikkrendszerre”, nem érdekelte. Jártam a színházakat, filmkritikus voltam, majd szociológiával kezdtem foglalkozni. Tudományos szabadság volt az iskolán belül.

N. V.: *Hogy történhetett, hogy erről nem jelentek meg nyilvánosan felváltalt viták?*

A. M.: Téved, csak Ön nem olvasott eleget. Nagyon is vállalták, ők közölték álláspontjukat – de nem volt visszhangja. Mert az az igazság, hogy a Budapesti Iskola kiválása, megjelenése, formációjának ténye nyilvános gesztus volt. A „Levél Lukács Györgynek az Ontológia c. kéziratról” című írásban

szögezték le Lukáccsal szembeni kritikájukat, s benne (inkluzív) az iskolával való szakítást. Ugyanis az Öreg közreadta mindenkinek vaskos irattömegét – én is kaptam, csak hogy én nem voltam olyan okos, mint Heller–Fehér, csak áhítattal tudtam olvasni a könyvet, és sok tanulmányomban ismertettem a szellemi szféra ontológiájának lukácsi felfedezését. Ezzel szemben a publikált levél arról szólt, hogy mától kezdve külön úton járunk mi (értsd: Heller, Fehér, Vajda, Márkus) és az összes többi, főleg az Öreg. Ha jól emlékszem, a *Filozófiai Szemle* című folyóiratban jelent meg, valamikor '68 körül.

N. V.: *Ez tehát a Lukács Györggyel való szakítást is jelentette...*

A. M.: Mielőtt nyilvánossá tettek volna az Öreggel való szakítást, azaz kilépést abból a kreliből, amit a „Lukács tanítványság” jelentett, eljöttem hozzám, ahol nagy társaság volt – Bíró Yvette is ott volt, Zoltai is, tán Eörsi hiányzott, de voltak „civilék” is. Valami szülinapi buli lehetett. Ott mesélték el mindenkinek, hogy mától kezdve ők már se nem marxisták, se nem Lukács tanítványok, az *Ontológia* című háromkötetes mű elhibázott, szenilis alkotás. Ezt a véleményüket előbb becsületesen beolvasták az Öregnek, aki szkeptikusan legyintett, és kitarított leírt-megjelent állás-

pontja mellett haláláig. Nem haragudott meg a „mester megtagadása” gesztusra, továbbra is nyomta Heller világpódiumi karrierjét. De a szakítás nyilvános volt. Igaz, kevesen vették tudomásul, csak a szakma legbelső körei tudtak róla. Vajda később azt is megírta, hogy miért nem tartja már magát marxistának – igen helyes és szellemes érveléssel. Én nagyon bírtam Vajdát, ő is engem – gondolom –, máig jóban vagyunk, legutóbb méltattam valamiért a *Litera* oldalain.

A nálunk kávézó, meghívott „laikus” társulat döbbenet hallgatta a „lázadás” szövegeit – Bíró Yvette reakciójára emlékszem, fel volt háborodva, hogy mikor amúgy is üldözésnek van kitéve ez a társulat, miért kell frontot nyitni az Öreg ellen? Nem hiszem, hogy volt akkor bárki is, akinek tetszett volna ez a szakítás. De a Budapesti Iskola már átment a magyar, de még inkább a nemzetközi irodalomba.

N. V.: *Azért érdekes, hogy a magyar értelmiségi közvélemény ezt alig vette észre. Meg kell kérdezem, mindezek hogyan érintették személyesen?*

A. M.: Egy darabig izgatott, de aztán minden ment tovább a régiben. Feljártam az Öreghez, Hellerrel továbbra is jó viszonyom volt – ő nem volt ilyen bolsevik radikális, mint Feri, írta könyveit,

nem foglalkozott ilyen pszilicsáré ügyekkel... Inkább közvetlen környezetem szívta fel magát: hogy lehet ilyet csinálni, részint az Öreggel, részint Almásival... Úgy gondoltam, hogy ha tűz alatt vagyunk, tartsunk össze.

Persze, a hatvanas években belőlem is előbujt a lázadás szelleme: a *Színházesztétika* című könyvemem dolgoztam, ahol LGy számomra túl konzervatív koncepciót képviselt: a színház szerinte csak az irodalmi kanavász leképezése, vagyis csak szövegcentrikus lehet, annak többféle értelmezési lehetőségét keresni (ld. hermeneutika) téves út, mondta. A *rendezői színház*, aminek esztétikáját én akartam kibontani, távol állt tőle. Itt eltértek gondolataink.

De az *igazi leszakadás a Mester-ről* a Kafka-vita volt. LGy írt egy tanulmányt: *Thomas Mann vagy Kafka* című alfejezettel, amiben – a „realizmus-elv” nevében – Mann mellé állt, és brutálisan kritizálta kedvencemet, Kafkát. Ezt már minden tanítványi lojalitásom ellenére sem tudtam benyelni, Kafka és vele a modern avantgarde művészet, kezdetben csak Brecht, de aztán a többiek is szívem csücskévé lettek, és mellettük törtem lándzsát Messteremmel szemben. Vitakoztunk is, ő hagyta, hogy menjek az én

utamon, mert a realizmus is velem maradt, ő meg liberális terrorista volt...

Lukács Györggyel való utolsó találkozásom helyszíne: valamikor 1970-ben valahonnan kísértük haza, de a házban nem működött a lift. Így aztán Jánossy Ferkóval (közgazdász fiával) „gólya viszi a fiát” fogással felrohantunk a pehelykönnyű Öreggel az ötödikre. Pár héttel később már csak a temetőben találkoztunk.

N. V.: *Ezek szerint a Lukács-kör az „üldözöttek klubja” volt?*

A. M.: Lukácsot a húszas években Németországban, majd a Szovjetunióban a harmincas években, aztán idehaza, '56 előtt, és után állandóan piszkálták, olykor lecsukták, máskor csak sittel fenyegették. Tanszékét elvették, nyilvános szereplésétől eltiltották, tanítványait – ahogy már írtam – kinyomták falura, libát legeltetni.

N. V.: *Vajon hogyan lehetett iskolát csinálni folyamatos pergőtűz alatt?*

A. M.: A támadások sora végigment '56 előtt és után. Középpontban a *revizionizmus* vádjával, Hruscsov '58-ban ebben a politikai terminusban határozta meg a szovjet rendszer fő ellenségét. Idehaza: Szecsődi elvtárs, Kiss Artúr elv-

társ, Balogh elvtárs teli szájjal ordították, hogy Lukács a leninizmus megtagadója, csak Marxot isteníti, s abból is a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* című (zseniális) apokrif szövegét.

És persze Lukács bűne volt az is, hogy ünnepelteti magát, azért tartja tanítványait, hogy az ő revizionizmusát dicsőítsék. De Lukács ellen a fő vád: a szovjet irodalom–művészet hanyagolása, minden csak a „nagyrealizmusról” szólt nála (ld. *A realizmus problémái* című zseniális kötetét) – ami persze annyit jelentett a Szecsődi–Balogh–Kiss csapat számára, hogy az igaz művészet (realizmus) csak a nyugati irodalomban létezik, nem ám a Szovjetunió nagyszerű műveiben. Így pl. miért nem írt a *Távol Moszkvától* című csodás eposzról? (Hogy miért nem? A rendszerváltás után kiderült, hogy a regényt „dekódolni” kell: hiszen szereplői a transz-szibériai vasút második vonalát építik hihetetlen szenvedések közepette – csak hogy az építők rabok, Gulágra ítélték voltak, az Ázsájev nevű skribler azoknak a szerencsétlenek a „hősiességét” örökítette meg.)

Vád volt még, hogy Lukács *burzsoá objektivizmust* hirdet – akármit is jelent ez a kreált terminus. Szerintem kb. annyit, hogy az Öreget az igazság érdekelte, minden ideológiai szépítés, átfestés, tupírozás

nélkül. Ja, és vád volt még, hogy nem szereti Sztálin elvtársat – se élő Vezérként, se a halott Generalisszimusz emlékeként. Ellenkezőleg: a „sztálinizmus továbbélésének kritikája” címen írogatott cikksorozatot nyugaton, mindenféle mocskolódást a szovjet rendszerben még uralkodó sztálinista struktúrák ellen. (Lukács a XX. Kongresszus, Hruscsov Sztálint leleplező beszéde alapján támadta a hatvanas években visszaépülő, konzerválódó sztálinizmust, hát igen, nyugaton – itthon talán lehetett volna ilyesmit publikálni?) Mindennek következtében – mondta a kivégzőosztag – leszarja a szocialista realizmust, korunk művészeti csúcsteljesítményét. („Le-tojta biza”, mondanám, csak nem verte dobra.) De aztán rákényszerült „elismerni” teljesítményeit, ’49–51-ben – kettős önkritikája után – ezért jelentette meg a *Nagy orosz realisták–Szocialista realizmus* című kettős kötetét, benne szoc-reál szerzőkről, olyanokról akiket „még” el tudott fogadni: Gorkijról, Solohovról, Platonovról – a „Józsi” (Révai) tanácsára... Egy ember, aki megjárta a Ljubljankát, tudta, hogy nem babra megy a játék.

Mindezzel csak azt akarom jelezni, hogy Lukácsnak hazatérése (1945) óta egy perc nyugalma nem volt Magyarhonban, állandóan támadták, fenyegették, vádolták –

miközben nyugaton sztárolták. Ő pedig nem is magát védte, tanítványaiért harcolt tűzzel-vassal. Csak jelzem, hogy egyik legzseniálisabb műve, *A fiatal Hegel (Der junge Hegel)* már 1938-ban, az orosz emigrációjában elkészült, de Lukács megvárta, míg a Szovjetunió befejezi a Honvédő Háborút, és csak 1948-ban engedte publikálni (Svájcban), szóval lojális volt – a semmiért. (1968-ban békült meg vele a párt, személyesen Kádár elvtárs is.) Hogy aztán – még ugyanabban az évben – kezdődjön újra a háború a korçulai kiáltvány miatt. És kapta a pergőtüzet, „elkorcsulásodott” tanítványaival együtt. (Amiből én, aki nem voltam Korçulán – a szovjet bevonulást elítélők között – ugyancsak kaptam, mert, hogy a híres Panfilov-filmet idézzem: „*A tűzön nincs átkelés*”.) Aztán Lukács temetése (1971) után átmeneti csend, majd a rendszerváltás után azonnal elkezdődött az 1919-es Vörös Hadseregbeli politikai tiszt „bűneinek” felhánytorgatása, azaz a „véres kezű filozófus” leleplezése. Például a „tizedelés-ügy” a Tiszánál. Ez a „vérvád” azóta is folyik: Lukács – elátkozott nagyság a magyar ugaron.

Soha, egy percre nem szüntek meg támadni a pártbéli elvtársai, egyéb ellenségei, és rajta keresztül – illusztrációként – a „Lukács-klub” (tanítványok) műveit, fel-

lépéseit, státuszait, életét stb. is szinte folyamatosan tűz alatt tartották. Lásd pl. az ún. „filozófusvitát” 2011-ből (a *Magyar Nemzet* hasábjain, mikor sikkasztással vádolták Hellert, Radnótit, Gábor Györgyöt, Kardost, no meg engem). Aztán felejtős lett az ügy, a hazugságvár összeomlott, jött más vád. Mondanám: nosztalgia az '50-es évek szabadsapatszerű karaktergyilkosságai iránt...

Csak ennyit akartam mondani magának: az LGy-klub nem volt valami vidám *Villa Negra*. Ezért utálom a „Lukács-iskola” címszót, egy folyamatos ösztűz alatt álló „klub” nem lehet iskola.

A csábítás nagy volt, nekem már kinyílt a világ, színesebb volt, mint az „egyvágányú” marxizmus/neo-marxizmus: a sokszínűség, az áramlatok gazdagsága vonzott, s közben persze rossz volt a lelkiismeretem Mesterem „reneszánsz-reményeinek” cserbenhagyása miatt.

N. V.: *Milyen epilógust írna a Lukács-iskola történetének végére?*

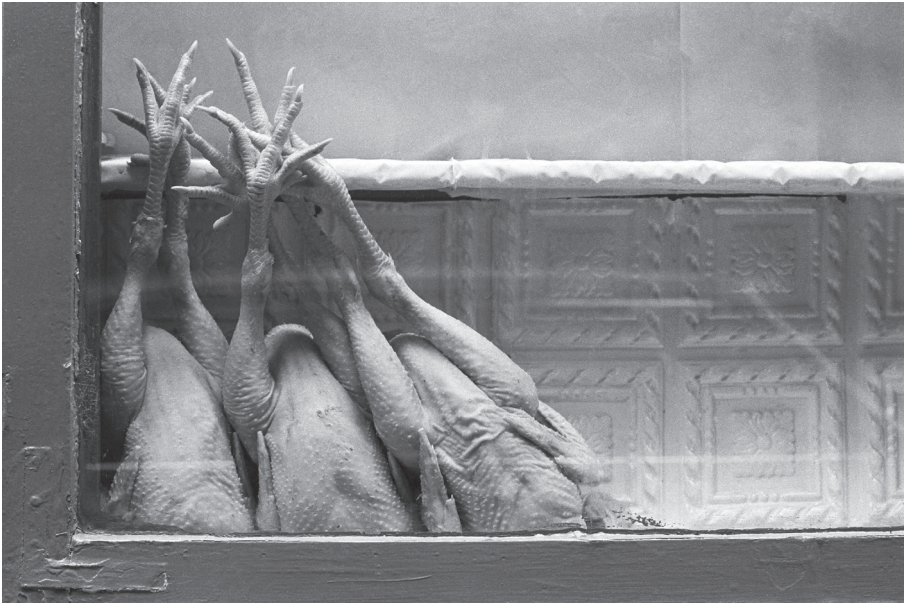
A.M.: Lukács-„iskola”. Régboszszant ez a kifejezés. Mert Lukácsnál nem volt ilyesmi. Iskolában ugyanis van kötelező tananyag, és azt verik minden egyes tanuló fejébe – *one size fits all* alapon („egy csizmaszám passzoljon mindenkinek...”). Lukácshoz az az öt-nyolc fazon úgy járt fel, mint ahogy például a Fő-

iskola festőszakára a delikvensnek: egy-két havonta, hónap alatt hat-nyolc festménnyel, skiccel, grafikával, akármivel megjelentek a Mesternél. Aki aztán darabonként nézegette a hozott anyagot, de nem kritikát mondott, nem is azt, „hogyan kellett volna” ezt csinálni. Hanem azt magyarázta, hogy „látod, itt ez részlet nagyon jó, ez vagy te, ezen kéne tovább dolgozni, hogy te legyél”. LGy-hez ki-ki azzal ment,

amin épp dolgozott, és ami közben elakadt. Elmondta, mi a baj, LGy viszont soha nem mondta meg a megoldást, mint ahogy soha nem mondta el az „iskolai tananyagot” sem, hanem „körbelőtte” a hozott anyag problémáját (fíltört., művtört., irodtört. példákkal), annyira, hogy mi egyszer csak úgy éreztük, megvan a megoldás. Na, ez a különbség az „iskola” és a Mester-tanítvány viszony között.

© Fortepan, Makovecz Benjámin

© Fortepan, Makovecz Benjámin